

Boško Knežić

## „OH, MIO CARO FRATELLO DI LATTE” – PAOLO MAZZOLENI I NICCOLÒ TOMMASEO

dr. sc. Boško Knežić, Sveučilište u Zadru, boknezic@unizd.hr, Zadar

izvorni znanstveni članak

UDK 821.131.1.09 Tommaseo, N.

rukopis primljen: 23. 2. 2016.; prihvaćen za tisak: 1. 6. 2016.

*Tema ovog rada je analiza nekih priloga autora Paola Mazzolenija objavljenih u zadarskoj periodici na talijanskom jeziku u razdoblju od 1899. do 1914. godine, posvećenih Niccolòu Tommaseu. Temeljni je cilj spomenutih priloga održati živom književnu uspomenu na dalmatinskog pisca, prikazati ga kohezijskim elementom i ključnom figurom otočeske Dalmacije i ukazati na negativne posljedice po pokrajinu koje proizlaze iz udaljavanja od njegovih postulata.*

**Ključne riječi:** Niccolò Tommaseo; Paolo Mazzoleni; zadarska periodika na talijanskom jeziku

### 1. Uvod

Najpoznatiji dalmatinski pisac talijanskog izričaja 19. stoljeća, filozof i jezikoslovac Niccolò Tommaseo (Šibenik 1802. – Firenca 1874.) ostavio je značajan trag na književnoj i kulturnoj sceni svog vremena ključno utjecavši na brojne mislioce i književnike s kojima je za života održavao profesionalne ili privatne kontakte. Šibenčanin Paolo Mazzoleni<sup>1</sup> jedan je od najvjernijih Tommaseovih sljedbenika na književnom, privatnom

<sup>1</sup> Paolo Mazzoleni rođen je u Šibeniku 24. siječnja 1831., a umro je u Lovranu 20. veljače 1923. U matičnoj knjizi rođenih (1822. – 1834.) župe sv. Jakova iz Šibenika na str. 64–65 zabilježen je podatak o krštenju Paola Mazzolenija: *Anno domini millesimo octingentesimo trigesimo primo (1831) die tertia (3) mensis Februari ego Mansus Thomas Chinchela administrator Parętię sanctissimę Trinitatis ob immines mortis periculum baptizavi in domo parentum infantem natum die vigesima quarta (24.) Ianuari proximi pręteriti ex legitimis coniugibus videlicet Spiridione Mazzoleni et Maria Anna Petcovich, cui nomen imposui Paulus. Patrinus fuit dominus Franciscus Ignostri. Die 27. mensis Martii anni supradicti infans supradictus delatus fuit ad baptisterium hujus ecclesie catholicis Divi Jacobi. Ego administrator Mansus Thomas Chinchela Parętię sanctissimę Trinitatis adhibui reliquas ceremonias a ritu Romano pręscriptas. Assistentes fuere dominus supradictus Ignostri et domina Paula Petcovich Allujevich. Mazzoleni je 29. listopada 1865. u Šibeniku sklopio brak s Filomenom Rossini rođenom 30. travnja 1847. u*

i političkom planu. Osim djela *Niccolò Tommaseo e il suo monumento in Sebenico* objavljenog u izdavačkoj kući Artale u Zadru 1897. godine u kojem nas detaljno informira o svim radnjama i predradnjama koje su prethodile podizanju Tommaseova spomenika u rodnom gradu 1896. godine, Mazzoleni predano radi na promociji njegove misli i djela ne propuštajući nekim svojim novinskim uratkom obilježiti sve važne datume. Začetke sudbinske povezanosti Niccolò Tommasea i Paola Mazzolenija pronalazimo već u prvim danima Tommaseova života kad je, zbog bolesti njegove majke, Mazzolenijeva baka Maria Prassò Mazzoleni<sup>2</sup> preuzela brigu o dojenju dječaka; događaj kojeg se Mazzoleni prisjeća u članku *Una visita alla tomba di N. Tommaseo*<sup>3</sup> u kojem opisuju dirljiv susret svog oca i Tommasea u roditeljskoj kući u Šibeniku 1846. godine<sup>4</sup>. Tema ovog rada je Niccolò Tommaseo viđen optikom svog sugrađanina Paola Mazzolenija koji mu posvećuje zavidan broj novinskih priloga u zadarskim periodikama „Il Dalmata”<sup>5</sup> i „La rivista dalmatica”<sup>6</sup> u razdoblju od 1899. do 1914. godine.

## 2. Biografski prilozi

Važan prilog za izučavanje Tommaseove biografije Mazzolenijev je govor održan u šibenskom kazalištu povodom tridesete godišnjice Šibenčaninove smrti, objavljen u 7 nastavaka pod naslovom *Dell'ingegno e dell'animo di N. Tommaseo*<sup>7</sup> koji naslovom aludira na Tommaseov epistolarni roman o Anti Marinoviću, *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*. U govoru koji poput obiteljske sage započinje u trenutku Tommaseova rođenja 9. listopada 1802. godine u kući šibenskog trgovca Girolama<sup>8</sup> i njegove supruge

---

Šibeniku (Registro matrimoniale, župa Šibenik-Grad, str. 39). Prema podacima Antonia Just Verdusa obitelj Mazzoleni bila je rodom iz Bergama odakle se preselila u potrazi za poslom prvo u Veneciju, a potom u Zadar i Šibenik. Paolo Mazzoleni je nakon boravka u Napulju prešao na Padovansko sveučilište gdje je diplomirao kemiju. Imao je dva brata; Antonija, koji je bio asistent Roberta Visianija u Padovi i poznatog tenora Francesca. Od mlađih članova obitelji spominje se Francescova kći Ida i Paolova Ester, poznata operna pjevačica. Usp. *Ester Mazzoleni ed i Mazzoleni di Sebenico*, a cura di O. Talpo, u „La Rivista dalmatica”, LVI, 2, 1985, str. 135–138.

<sup>2</sup> „Commosa al doloroso caso un'amica intima della signora Tommaseo, l'ava mia paterna, che allattava un proprio bambino, si profferse di sostituire la madre: lo nutrì, e in pochi mesi lo riconsegnò fiorente alla famiglia”. „Il Dalmata”, 26/10/1904.

<sup>3</sup> Ibid.

<sup>4</sup> „E riandando col pensiero agli anni della mia fanciullezza, vedevo il Tommaseo nel 1846 acclamato dal popolo di Sebenico, lo vedevo entrare nella stanza di mio padre, e, abbracciandolo, sentivo dirgli affettuosamente: 'Oh, mio caro fratello di latte', poiché l'ava mia, amica della madre di lui, lo aveva allattato qualche mese per amore”. Ibid.

<sup>5</sup> „Dalmata, II”. Giornale politico, economico, letterario. Stabilimento Tipografico S. Artale, Zara, 1866. – 1916. Odgovorni urednici Enrico Matcovich, Simeone Ferrari Cupilli, Arturo Colautti, Vincenzo de Benvenuti, Gaetano Feoli, Luigi Negovetich.

<sup>6</sup> „Rivista dalmatica, La”. Stabilimento tipografico di Spiridone Artale, Zara, 1899. – 1943.

<sup>7</sup> „Il Dalmata”, 26/10/1904. Govor je iste godine objavljen u tiskari S. Artale pod naslovom *Dell'ingegno e dell'animo di Niccolò Tommaseo*, discorso pronunciato il 1 maggio 1904 nel teatro Mazzoleni di Sebenico ricorrendo il trentesimo anniversario della morte del Grande dalmata.

<sup>8</sup> Pod rednim brojem 32 na str. 170–171 matične knjige umrlih župe sv. Jakova u Šibeniku zabilježen je podatak o smrti Girolama Tommasea: *Jeronimo Tomaseo; anni di età: anni 54; religione: cattolico; condizione: mercadante; patria e domicilio: nato in Sebenico e domiciliato nella Parrocchia di Santo Spirito; indicazione dei*

Caterine Chevessich<sup>9</sup>, Mazzoleni danteovskim motivom buđenja dana nagovještava rođenje budućeg velikana: ”Spuntava l'alba del 9 ottobre 1802, e nella casa di Girolamo Tommaseo, negoziante autorevole della nostra città, si diffondeva una letizia insolita, poiché in quell'ora la degna consorte di lui, Caterina Chevessich, aveva dato felicemente alla luce un bambino”<sup>10</sup>.

Nakon kratke mladenačke biografije Mazzoleni se okreće Tommaseovim poznavstvima, posebno onima koja su značajno utjecala na njegovu osobnu i književnu formaciju, poput Antonija Rosminija kojeg je Šibenčanin upoznao sa 17 godina<sup>11</sup> i prema kojem u početku nije gajio simpatije<sup>12</sup>. Važnu ulogu u trenutku Tommaseova odlaska iz roditeljske kuće odigrao je mladi Šibenčanin nemirnog duha Antonio Marinović<sup>13</sup>, njegov književni alter ego u već spomenutom romanu *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*<sup>14</sup> s

---

genitori: Nicolò Tommaseo padre, Maria Balio madre; date e luogo della morte: li 26. Luggio 1835. in casa propria; data e luogo della visita: li 27. Luggio 1835.; data e luogo della tumulazione: li 28. Luggio 1835. nel Cimiterio Comunale; ultima malattia e motivo della morte: da appoplezia decubito di giorni venti 20.

<sup>9</sup> Neki znanstvenici poput Alessandra Aspesija i Marije Luise Astaldi pogrešno navode prezime Tommaseove majke; Chessevich umjesto Chevessich. U matičnoj knjizi umrlih (1826 – 1846, Tomo II, 3 gennaio 1838 – 9 luglio 1846), župe sv. Jakova u Šibeniku pod rednim brojem 30 na str. 5–6 zabilježen je podatak o smrti Caterine Tommaseo: *Catarina Tomaseo; anni di età: anni 63; religione: cattolica; condizione: mercadante; patria e domicilio: nata nell'isola di Brazza e domiciliata in Sebenico nella Parrochia di Santo Spirito; indicazione dei genitori: Zuane Chevesich padre, Francesca Tomaseo madre; date e luogo della morte: li 22. Luggio 1838. in casa propria; data e luogo della visita: li 23. Luggio 1838.; data e luogo della tumulazione: li 23. Luggio 1838. nel Cimiterio Comunale; ultima malattia e motivo della morte: da febre nervina.*

<sup>10</sup> „Il Dalmata”, 26/10/1904.

<sup>11</sup> O Rosminiju, tada studentu četvrte godine teologije Tommaseo piše: „Quanto io debba a tale conoscenza, non potrei dire, perché tanto più sentirò di dovere quanto più m'avanzerò nella vita, nè ancora mi reputo degno di parlare di lui. Io non l'ho amato in sul primo; tropp'alta era in lui la mente, e la virtù troppo severa: quel che potevo comprendere di quella, o di questa sperimentare, mi sbigottiva. Ed egli m'amava già, e m'apprezzava oltre a quanto io valessi o sia valuto mai: che m'era vergogna. Vergogna forse più superba che umile, ma proficua”. Ibid.

<sup>12</sup> Rosmini se, s druge strane, u pismu majci o Šibenčaninu vrlo pozitivno izjašnjava („Di presente nella casa dove io sono trovansi due bravissimi giovani, uno certo Pietro Gozzi veronese, e uno Niccolò Tommaseo, dalmata, ch'è un portento. Questo secondo, me l'ho tirato presso di me per l'amor che io gli voglio, e per l'ammirazione che mi desta il suo ingegno”), a nakon završenog studija i odlaska iz Padove, posvećuje mu epistolu u kojoj ga poziva da ga posjeti u Roveretu: „[...] Questi campi e queste / Dolci selve e questi monti e 'l piano / Sanno il tuo nome ormai; e l'aere intorno / Mesto ti chiama, oh quante volte al Sole! / Quante alla Luna! E la tua veda invoca. / Pur tu non l'odi, o non l'ascolti? Ah piega / La rigidetze del tuo core al fine; / Volà fra noi. Suolo vedrai sassoso, / Ma a nutrir molli cuori avvezzo; agosto, / Ma larghe menti a contenere capace”. Ibid.

<sup>13</sup> Tommaseo je Marinović na neki način vjerojatno bio svojta jer je Tommaseova baka s očeve strane bila je Maria Balio (ili Bailo) čija se obitelj iz Bergama doselila u Šibenik. Maria je imala sestru Vincenzu, suprugu Andree Giadrova u čijoj se kući nalazio dućan Marinovićevog oca, i brata Giovannija Balia. Tommaseo je pretpostavljao da je Marinovićeva majka bila sestra ili rodica supruge Giuseppea Balia, Giovannijevog sina. Usp. Raffaele Ciampini, *Studi e ricerche su N. Tommaseo*, Edizioni di „Storia e letteratura”, Roma, 1944, str. 16–20.

<sup>14</sup> Marinovićeva biografija u spomenutom romanu zapravo je jedna od mogućih Tommaseovih šibenskih biografija. Njegov je otac, baš kao i Tommaseov, bio trgovac a najveća noćna mora mladog Tommasea bila je da će završiti kao svoj otac, „mercanteggiare co' Morlacchi” (Ivan Katušić, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Liber, Zagreb, 1975., str. 34). Kroz Marinoviću Tommaseo progovara i o svojoj ljubavi prema Italiji: „E vederla e innamorarsene fu una cosa” (Niccolò Tommaseo, *Dell'animo e dell'ingegno di Aantonio Marinovich*, Gondolieri,

kojim je ostao u kontaktu sve do prerane Marinovićeve smrti<sup>15</sup>, a nakon dolaska u Italiju značajno je milansko poznanstvo s Alessandrom Manzoniem<sup>16</sup> i ono firentinsko s Pietrom Vieusseuxom, urednikom „Antologije” koji o Tommaseu piše: „Si professò cattolico e liberale, rotto al lavoro, bramoso di cimentarsi in articoli di critica letteraria; rispondere de' propri giudizi, disposto ad accettar consigli, non falsaringsa”<sup>17</sup>. Mazzoleni posebno naglašava Tommaseovu vezu s rodnim gradom i roditeljima kojih se uvijek s veseljem prisjećao u brojnim pjesničkim uradcima<sup>18</sup>, kao i njegov odnos sa suprugom Diamante

Venezia, 1840, str. 15) ali i o nekim svojim strahovima: suca M. iz spomenutog epistolarnog romana opsjedao je „un demone che non gli lasciava più requie” (N. Tommaseo, *Dell'animo e dell'ingegno di A.M.*, op. cit., str. 78), dok je Tommaseov demon „demon negacije koji drijema u dnu Nikoline duše” (I. Katušić, *Vječno proganstvo Nikole Tommasea*, op. cit., str. 201). Marinović je nakon Capponija Tommaseov najvjerniji prijatelj, „compagno, guida, bibliotecario, amico mio e benemerito”, kojem nakon smrti posvećuje pjesmu *Agli amici*. In morte d'un d'essi, Antonio Marinovich i priču *Due baci* čija se radnja odvija u Šibeniku. (Usp. S. Roić, *Tommaseo e i suoi amici sebezani u Niccolò Tommaseo: popolo e nazioni italiani, corsi, greci, illirici*, Editrice Antenore, Roma-Padova, 2004, str. 675–689).

<sup>15</sup> „Il tre di febbraio XXXIV io lasciai l'Italia: egli il dì tre di febbraio morì. Di Francia scrissi a lui morto, come a persona viva; a lui, come a vivo e memore di me, con mestizia consolata pensai. Nel settembre seppi della sua fine, accompagnata da lunghi dolori; de' quali il più grave, dover lasciare infermo e povero il vecchio padre, desolata la famiglia che lui solo aveva sostegno”. Niccolò Tommaseo, *Dell'animo e dell'ingegno di A.M.*, op. cit., str. 143. U matičnoj knjizi umrlih (1829. – 1834.), župe sv. Jakova u Šibeniku pod rednim brojem 466 na str. 144–145 zabilježen je podatak o Marinovićevoj smrti: *Antonio Marinovich; anni di età: anni 42; religione: cattolico; condizione: civile, possidente; patria e domicilio: nato e domiciliato in Sebenico nella Parrocchia della Santa Trinità; indicazione dei genitori: Giovanni Marinovich, Tommasina Banovaz; date e luogo della morte: li 3. Febrajo 1834. in casa propria; data e luogo della visita: li 3. Febrajo 1834.; data e luogo della tumulazione: li 4. Febrajo 1834. nel Cimiterio Comunale; ultima malattia e motivo della morte: da febbre gastrico nervosa decubito di giorni trenta.*

<sup>16</sup> O Manzoniu Tommaseo piše Marinoviću u pismu od 3. siječnja 1825.: „Ho conosciuto Manzoni; uomo adorabile! La modestia sua il fa più grande a mille doppi. Egli è troppo ritirato fra i suoi studi e l'amore di sua famiglia: non vuol gente nuova. Fu mestieri di tutta la mia impudenza per giungere fino a lui”. „Il Dalmata”, 29/10/1904. Zanimljiv je Tommaseov opis Manzonijeve supruge: „[...] ottima moglie, non bella e non giovane, ma nè vecchia nè brutta”. Usp. N. Tommaseo, *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*, op. cit., str. 71. Šibenčanin se prvi put susreo s Manzonijevom književnošću u zimu 1821. godine, kad je nekoliko mjeseci prije završetka studija slučajno pročitao njegovu *Il cinque maggio* koja mu se, kako kaže, svidjela tek nakon drugog čitanja. Posebno ga oduševljavaju *Inni sacri* i *Morale cattolica*, „libro di sapiente modestia, pensato col cuore, e che di per sé, basterebbe alla gloria d'un nome” koje čita zajedno s Marinovićem. Tommaseo je upoznao Manzoniya 3. siječnja 1825. godine nakon oštre kritike koju je u „Giornale di Treviso” objavio na račun Barbierijeve *Pesca e le Stagioni pescatorie*, kad je u potrazi za poslom pokucao na Manzonijeva vrata koji ga je srdačno primio vidjevši u njemu učitelja svojoj djeci. Usp. Marco Pecoraro, *Il Tommaseo e la sua amicizia col Manzoni* u *Manzoni, Venezia e il Veneto*, a cura di Vittore Branca, Ettore Caccia, Cesare Galimberti, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1974., str. 217–219.

<sup>17</sup> „Il Dalmata”, 29/10/1904.

<sup>18</sup> Iz razdoblja prvog proganstva Mazzoleni donosi pjesmu posvećenu majci: „Farmi agli affitti popoli / Nunzio del santo vero. [...] / Sola la morte è posa / Sola la tomba è sposa / All'uom che annunzia il ver”, i ocu: „[...] Pur questa incerta e stanca, / E di tedii e d'errori e di rimorso / E d'altero patir contesta vita, / Ha le sue gioie, ed è poeta anch'ella. / Sollievo il pianto, ed è riposo il corso; / E questa interminabile salita / Di vero in ver, di prego in prego, è bella. / E la parola franca / Che dal trafitto cor consolatrice / Sgorga inesausta ai miseri fratelli / Quasi schietta rugiada in bianchi velli, / Sui pensier' miei riscende irrigatrice. / Memoria, fantasia, tutto è nel cuore: / L'anima tutta è l'amore. / Dovunque è un uom che spera e che desia / Ivi è la mia famiglia: / La fede è patria mia...” Usp. „Il Dalmata”, 29/10/1904.

Pavello<sup>19</sup> koja mu postaje životna suputnica u danima kad njegove oči zbog bolesti više gotovo da nisu ni nazirale svjetlo<sup>20</sup>. Velika se pažnja poklanja ilustraciji Tommaseova karaktera, posebno njegovoj skromnosti i nenametljivosti<sup>21</sup>, te njegovu doprinosu proučavanju talijanske književnosti i lingvistike s posebnim naglaskom na krunu njegova rada, komentar *Božanstvene komedije* u kojem su ujedinjene sve njegove vrline, vještine i znanja poput izvrsnog poznavanja povijesti, filozofije i temeljnih Danteovih ideala<sup>22</sup>. Nukleusu svog duhovnog habitusa, rodnoj Dalmaciji, Tommaseo posvećuje brojne stihove od kojih Mazzoleni izdvaja odu *Alla Dalmazia*<sup>23</sup> iz koje iščitavamo ljubav prema svi Dalmatincima bez obzira na vjeru, jezik ili podrijetlo, ali i širinu Tommaseove policentrične pojave koja je ravnomjerno prodirala u srce običnog građanina i obrazovanog književnika<sup>24</sup>. Nemoguće bi bilo ovom prilikom nabrojiti sve autore na čijem je književnom stvaralaštvu Šibenčanin ostavio traga, zadržimo se stoga tek na imenima onih spomenutih u Mazzolenijevim člancima poput Augusta Contija, Emilija Teze, Giosuèa Carduccija, Giuseppea Mannija ili Gabrijela D'Annunzija, ali ne zaboravimo ni one koji su njegovom radu pristupali sa zadržkom, poput primjerice Giovannija Battiste Niccolinija<sup>25</sup>.

<sup>19</sup> S Diamante Pavello Tommaseo je imao dvoje djece, sina Girolama i kći Caterinu. Diamante Pavello je iz prvog braka imala tri sina, Domenica koji je umro mlad od kuge i koji je pokopan u Šibeniku, Spiridona, kasnije vlasnika izdavačke kuće Artale iz Zadra i Mattea. Usp. Ibid. Diamante Pavello je rođena na Krfu 1814. a za Tommasea se udala 3. srpnja 1851. godine. Usp. Živko Nižić, Nedjeljka Balić-Nižić, *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009., str. 158.

<sup>20</sup> Svojoj se životnoj družici Tommaseo odužio stihovima: „Ah sia continue tenebre / la mia giornata estrema tutta quanta, / purché tu sole all'anima / quaggiù mi resti, oh mansueta, oh santa. // Nel paziente e vigile / senno romita, ed umilmente altera, / tu nel mio verno un florido / ispirasti alitar di primavera. // La man tua fida il povero / cieco sorregga, e di tua mente pura / l'occhio la via gl'illumini, / salvo mi scorga alla mia sepoltura. // Senza di te, cadavere / pien di vivi dolor', che farei io? / Della sua pace il raggio / non mi s'asconda. Orate, Angeli, a Dio". Usp. „Il Dalmata”, 2/11/1904. Pjesma je ranije objavljena u prigodnom izdanju „Il Dalmate” 31. svibnja 1896. u podnaslovu *La sorella e la moglie*. Usp. Živko Nižić, Nedjeljka Balić-Nižić, *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, op. cit., str. 158.

<sup>21</sup> Kad se preselio u Torino Tommaseo je već bio poznata ličnost te su mu vlasti često nudile položaj senatora, zastupnika ili ministra obrazovanja, što je redom odbijao. Njegove skromnosti dokaz su brojni primjeri poput situacije kad je odbio primiti *croce di Savoia* kojeg mu je dodijelila piemonteška vlada ili kad je za šestomjesečnog boravka u Parizu kao venecijanski veleposlanik potrošio samo 600 franaka a crno odijelo koje je nosio prilikom službene posjete nakon prestanka mandata vratio je venecijanskoj vladi. Usp. „Il Dalmata”, 2/11/1904.

<sup>22</sup> Danteolog prof. Poletto smatra da je opisujući Dantea Tommaseo zapravo razgolio samog sebe. Usp. „Il Dalmata”, 5/11/1904.

<sup>23</sup> U spomenutoj odi Tommaseo progovara o stoljetnoj tuđinskoj vlasti u Dalmaciji, a poruka cijelog uratka je sadržana u stihovima: „Né ben d'altrui né tua ben fosti mai: / Patria viva non ha chi di te nacque”. Oda je objavljena nakon Tommaseove smrti 1897. godine u kalendaru „Il Dalmatino”, a u hrvatskom je prijevodu objavljena godinu dana ranije u broju 19 „Srpskoga glasa”. Usp. Nikola Tomazeo, *Iskrice*, (predgovor napisao Danilo Petranović), Srpska književna zadruga, Beograd-Zagreb, 1898., str. XVI.

<sup>24</sup> Nakon Tommaseove smrti jedan je vojnik zatražio da vidi njegovo beživotno tijelo, poljubio mu hladne ruke i rekao: „Eccola lì quella fronte spaziosa dove gli si leggeva tutta la bontà e grandezza dell'animo, e ancora gli si legge. Egli mi ha insegnato coi suoi libri ad essere cristiano, amante del lavoro, del vero e del bello, io debbo a lui se non sono come una volta incredulo e svogliato”. Usp. „Il Dalmata”, 9/11/1904.

<sup>25</sup> „Il Dalmata”, 12/11/1904.

Snagu i nadahnuće za svoj rad Tommaseo je pronalazio u vjeri i ljubavi prema obitelji i zavičaju, a od brojnih velikana u kojima je vidio uzor posebno mjesto zasluženo pripada dalmatinskom svecu sv. Jeronimu (San Girolamo) na čije sličnosti s Tommaseom Mazzoleni ukazuje u članku *San Girolamo e Niccolò Tommaseo nel novantesimo nono anniversario della nascita del secondo*<sup>26</sup>. Tragom Mazzolenijeve ideje o iskonskoj povezanosti Šibenčanina i dalmatinskog sveca, primjećujemo zanimljivu činjenicu; imena najvećih talijanskih svetaca Girolama i Caterine, simbola svete i nerazdvojne ljubavi Dalmacije i Italije, imena su Tommaseovih roditelja, ali i imena njegove djece od kojih će jedno poći stopama svete Katarine Sijenske. Opisujući dalmatinsku posebnost i narav Dalmatinaca Tommaseo se često vraća citatima sv. Jeronima<sup>27</sup> koji je, prevodeći Bibliju, Božju riječ prenio tamo gdje joj je zbog jednostavne jezične barijere bio ograničen pristup, baš kao što je Tommaseo svojim komentarom širim masama uspio približiti *Božanstvenu komediju*.

Kao primjer obitelji kao izvora Tommaseova književnog nadahnuća donosimo Mazzolenijev članak *Girolamo Tommaseo*<sup>28</sup> napisan u čast Tommaseova prerano preminulog sina Girolama<sup>29</sup>. Mazzoleni Girolama opisuje kao skromnog, povučenog i nadarenog, zaljubljenog u uspomenu na pokojnog oca kojoj je posvetio sav svoj mladenački duh izoliravši se od svijeta nakon njegove smrti. Odan očevoj uspomeni Girolamo je odlučio prikupiti i objaviti sve što je ikada izašlo iz njegova pera i u tom mu je pothvatu neočekivana prepreka bilo duboko poštovanje i divljenje. Po prirodi neodlučan, bojao se objaviti neka očeva nedovršena djela smatrajući da bi na taj način mogao naštetiti njegovom književnom ugledu. Nakon Girolamove iznenadne smrti taj je zadatak na sebe preuzela Tommaseova kći Caterina, u redovništvu Chiara Francesca, koja je kao jedina živuća nasljednica sav materijal poklonila Firentinskoj nacionalnoj knjižnici. Ugovoru o darivanju od 30. ožujka 1899. godine, pridružena je izjava Girolama Tommasea od 31. svibnja 1896. godine vezana uz cjelokupno izdanje očevih djela, objavljena u listu „Il Dalmata”, kao i sljedeći ulomak iz Tommaseove oporuke od 8. srpnja 1871. godine:

A chi stamperà i miei scritti inediti ingiungo, che se alcuno di essi in tutto o in parte non pare opportuno di dare alla luce, si serbi; ma stampando, nulla vi si aggiunga

<sup>26</sup> „Il Dalmata”, 9/10/1901.

<sup>27</sup> Tako npr. u djelu *Esempi di generosità* Šibenčanin povlači paralelu od stvaranja svijeta pa do njegovih dana. Spominje imena poput Noe, Abrahama, Mojsija, sv. Petra i Pavla, a lozi velikana dodaje ime sv. Jeronima kojeg naziva jednostavno Girolamo Dalmata („semplice prete, come Caleb semplice cittadino”). Usp. Ibid.

<sup>28</sup> „La Rivista dalmatica”, I, 3, maggio 1899., str. 97.

<sup>29</sup> Girolamo je rođen u listopadu 1853. godine na Krfu. Na vijest o bolesti svog brata Domenica Artalea, požurio je iz Firence gdje je živio u Šibenik, no nije brata zatekao živoga. Ubrzo se i sam razbolio i usprkos besprijekornoj liječničkoj njezi i brizi sestre Caterine i brata Spiridona Artalea u popodnevnim je satima 1. siječnja 1898. preminuo. Pokopan je u Šibeniku uz velike počasti. Usp. „La Rivista dalmatica”, I, 3, maggio 1899., str. 97. Na šibenskom groblju sv. Ane na obiteljskoj grobnici Girolama Tommasea još uvijek se nazire epitaf: Girolamo / degno figlio di Niccolò Tommaseo / N. 1853 – M. 1898, dok se na prednjoj strani grobnice nalazi dobro očuvan natpis: Girolamo Tommaseo / negoziante di fama avtorevole / Caterina Chevessich / moglie sva benemerita / 1835 – 1838. U obiteljskoj grobnici u Šibeniku pokopana je i Tommaseova kći Caterina no na grobnici nismo pronašli nikakav zapis koji ju spominje.



o si muti. Se vi si riscontrassero parole ingiustamente dure ad altrui e che a me fossero parse giuste, si temperino con note. E se io avessi, senza volere, detto cosa contraria alla verità della chiesa cattolica, nella quale nacqui ed intendo morire, la ritratto di cuore.<sup>30</sup>

### 3. Godišnjice rođenja i smrti

Brojni su Mazzolenijevi članci posvećeni Tommaseovim godišnjicama rođenja ili smrti vrijedan izvor podataka o društvenim, kulturnim i književnim prilikama vremena, kao i o promjenama u odnosu i stavu prema Tommaseu, kao primjerice članak *Per il centenario di Niccolò Tommaseo*<sup>31</sup> u kojem se donose pisma poznatih Talijana koja su na Mazzolenijevu adresu pristigla zajedno s čestitkama zbog njegove knjižice objavljene na 28. godišnjicu Šibenčaninove smrti<sup>32</sup>. Kako se približavala stota godišnjica Tommaseova rođenja, ponovno su se u središtu zanimanja znanstvene javnosti našla 24 sveska njegovih rukopisa pohranjenih u Biblioteca Nazionale di Firenze, čiji je sadržaj 9. listopada 1902. trebao otpečatiti prefekt firentinske knjižnice Chilovi. Neobjavljeno Tommaseovo djelo *Indagini intorno al verso del popolo Greco, Illirico, Italiano e in generale sul numero* uručeno je prof. Emiliju Tezi koji je na sebe preuzeo zadaću objavljivanja. Što se tiče proslava u rodnoj Dalmaciji, Mazzoleni spominje Brunellijevo predavanje u Zadru te postavljanje ploče na kuću u kojoj je mladi petnaestogodišnji Tommaseo boravio.

U članku *Di Niccolò Tommaseo nel trentottesimo anno della sua morte*<sup>33</sup> Mazzoleni sa zadovoljstvom primjećuje da je u prvom desetljeću 20. stoljeća Tommaseovo književno djelo dobilo zaslužen priznanje te da je on sam mnogima bio nadahnuće u njihovom književnom radu, kao što je slučaj s Adrianom Coloccijem koji u svojoj nedavno objavljenoj knjizi *Tommaseo e Mickiewicz* tajnu uspjeha slijepog starca „mikelandelovskog karaktera”<sup>34</sup> vidi u savršenom spoju ljubavi prema domovini, znanosti i vjeri.

<sup>30</sup> „La Rivista Dalmatica”, I, 3, settembre 1899., str. 321.

<sup>31</sup> „Il Dalmata”, 6/9/1902.

<sup>32</sup> Profesor Temistocle Pampalon, bivši gradonačelnik Fiesolea u svom pismu najavljuje da će nasljednici Le Monnier za stotu godišnjicu Tommaseovog rođenja ponovno objaviti neke njegove pjesme s predgovorom Giuseppa Mannija. Dana 10. srpnja setinjanski prior Vittorio Rossi, osoba kojoj je povjereno čuvanje Tommaseovog groba, u pismu Mazzoleniju izražava nadu da će se i u Settignanu obilježiti godišnjica, što je prof. Baccio Malatesta u pismu od 2. kolovoza i potvrdio. Profesor botanike P. A. Saccardo 16. srpnja javlja da će padovansko sveučilište, u dogovoru s prof. Tezom i rektorom, odati počast Tommaseu. U pismu od 30. lipnja prof. Pio Rajna još jednom progovara o Tommaseovom osjećaju za običan puk: „Cieco, il Tommaseo vedeva cogli occhi dei pietosi che gli stavano accanto, spento, egli parla con eloquenza ed efficacia per bocca d'uomini non nuovi che sono alla sua memoria devoti e agli ideali a cui s'inspirava quella grande anima”. Pismo je poslala tršćanska književnica Adele Butti te prof. Giuseppe Flechin koji je najavio skori članak na temu *Per l'epistolario di N. Tommaseo*. U nastavku se donose pisma prof. Alessandra D'Ancone, prof. Giovannija Canne s Sveučilišta u Paviji, Giorgia Politea kao i predstavnika prestižnog Istituto Veneto di Scienze Lettere ed Arti. Usp. Ibid.

<sup>33</sup> „Il Dalmata”, 24/5/1913.

<sup>34</sup> Ovu sintagmu često nalazimo kao popratni tekst Tommaseovim fotografijama iz odmakle dobi. Kao primjer navodimo fotografiju iz 1870. godine pohranjenu u Musei Civici Veneziani na kojoj se čita: „La testa michelangiolesca del povero cieco Tommaseo”. Usp. Camillo Tonini, *Il volto di Niccolò Tommaseo: Da immagine di rivoluzione ad icona d'identità nazionale* u *Niccolò Tommaseo e il suo mondo, Patrie e nazioni*, Edizioni della

Godine 1914. Mazzoleni je četrdesetu godišnjicu Tommaseove smrti obilježio člankom *Niccolò Tommaseo. Nel quarantesimo anno della sua morte*<sup>35</sup> prisjećajući se riječi koje je povodom Šibenčaninove smrti izrekao filozof August Conti<sup>36</sup>. U nastavku članka ponovno se objavljuju neke zanimljivosti s Tommaseova pogreba održanog 9. svibnja 1874. godine na kojem je, uz delegacije Zadra i Trsta, 100 tisuća prisutnih građana, predstavnike kralja Vittorija Emanuela, Senata, zastupničkog doma, sveučilišta, konzulata i općina, sudjelovala i šibenska delegacija u sastavu Paolo Mazzoleni, Ante Šupuk, Federico Antonio Galvani, Angelo Carminatti i Roberto de Visiani, i kad su, prema riječima autora, na trenutak nestale političke razlike među strankama koje su trgale pokrajinu<sup>37</sup>.

Četrdeset je godina prošlo otkad Tommaseo više nije među živima a interes za njegovo književno djelo nije nikad bio veći, primjećuje Mazzoleni. Ponovno se objavljuju neka Tommaseova književna djela i studije, mladi znanstvenici pišu o detaljima iz njegova profesionalnog i osobnog života kao npr. o njegovoj prvoj ljubavi, Margheriti Rosmini, sestri slavnog filozofa koju je opisao kao „fanciulla d'ingegno raro, di delicato sentire e ornata di lettere; anima affettuosa e umilmente altera, che troppo alta immagine aveva della virtù, e troppo pura dell'amore”<sup>38</sup>. Uvjeren da je najveća počast koja se Tommaseu može odati prilikom godišnjica ponovno objavljivanje nekih njegovih djela, ili pozivanje na neka od njih, Mazzoleni ovom prilikom odlučuje progovoriti o „rijetkom i proročanskom” djelu objavljenom u Parizu 1835. godine. Od djela sastavljenog od 5 knjiga, naslova *L'Italia, opuscoli inediti di Girolamo Savonarola*, posebnu pažnju zaokuplja ona četvrta koja obiluje vrijednim dijalozima koji, prema riječima Tulla Massaranija, ljepotom izvedbe „emulano quelli di Platone, pure non disdegnando, a tratti, l'arguzia del Samosatense”. Od posebne je važnosti, smatra Mazzoleni, šesti dijalog naslovljen „Storia d'Italia” u kojem Dante i Napoleon raspravljaju s Cezarom i Brenom i koji svjedoči o Tommaseovom izvrsnom poznavanju povijesti<sup>39</sup>.

---

Laguna, Venezia, 2003, str. 135. Autor spomenute sintagme je Giosuè Carducci. Usp. Giacomo Debenedetti, *Niccolò Tommaseo quaderni inediti*, Aldo Garzanti, Milano, 1973., str. 119.

<sup>35</sup> „Il Dalmata”, 30/5/1914.

<sup>36</sup> „La luce che perdevi negli occhi del corpo, parve s'aggiungesse alla chiarezza del tuo intelletto. L'alterezza formidabile della natura tua temperasti colla bontà dell'animo, le acute contrapposizioni d'idee, d'immagini, di stile, onde ti piacenti e che palesavano l'occulte battaglie, armonizzasti nell'intendimento amoroso della Verità e della Bellezza. Sente la gioventù italiana mancarle ora qualcosa, che ci rallegravano di saper viva in mezzo a noi, e che ci traeva in alto. Italiano di cuore, di lingua, di patimenti, d'esigli, ti piange tutta Italia, o Niccolò Tommaseo, e ogni gente civile. Il nostro cuore si consola nella tua memoria, perché non escludesti da te nulla di magnanimo e d'eccelso. Ci rivedremo nell'eterna cittadinanza, dove ancora ti parrà dolce rammentare la favella di Dante, che tu glorificasti”. Ibid.

<sup>37</sup> Dana 1. svibnja 1874. godine austrijski veleposlanik u Rimu telegrafom javlja Općini Šibenik da je tog jutra u 10.30 Tommaseo u Firenci predao dušu Bogu. Istog je dana markiz Peruzzi, gradonačelnik Firence, obavijestio šibenskog gradonačelnika da će se pogreb održati za 8 dana u crkvi Santa Croce „dove l'Italia custodisce le spoglie mortali degli uomini suoi più illustri”, te da će sve troškove snositi gradovi Venecija i Firenca. Usp. „Il Dalmata”, 30/5/1914.

<sup>38</sup> Ibid.

<sup>39</sup> Mazzoleni ovom prilikom prenosi jedan Napoleonov dijalog u kojem francuski vladar progovara o zadaćama i sudbinama Italije. Italiji je povjerena neka viša zadaća, drži Tommaseov Napoleon, koja, ukoliko



Ugled kojeg je Šibenčanin uživao u međunarodnim kulturnim i književnim krugovima plod je njegovog dugogodišnjeg rada u Italiji, Francuskoj i Grčkoj za vrijeme izbivanja iz Dalmacije koju nikad nije zaboravio, za čije je gladne prikupljao novac i o kojoj je pisao na 5 jezika: talijanskom, hrvatskom, francuskom, grčkom i latinskom. Ostajući vjeran tomazeovskom konceptu Dalmacije u kojem se prelijevaju i nadopunjuju slavenska i talijanska kultura i tradicija<sup>40</sup>, želeći naglasiti kolika se promjena dogodila na kulturnoj i društvenoj pozornici u Dalmaciji u zadnjih nekoliko desetljeća, Mazzoleni se sa zadovoljstvom prisjeća vremena kada su dalmatinski studenti naizust recitirali Danteove, Tassove, Petrarquine, Leopardijeve, Tommaseove i Alfierijeve stihove, kao i stihove nekih slavenskih pisaca kojima su se ponosili. Cilj ovih Mazzolenijevih redaka jest pokazati slogu koja je nekad vladala među Talijanima i Slavenima u Dalmaciji za koju je, po njegovu mišljenju, najzaslužniji Tommaseo, dok Dalmaciji u skoroj budućnosti on sam predviđa nesretnu sudbinu: „Oh non si dica un giorno che gran parte della grama Dalmazia fece strazio colle proprie mani delle proprie viscere”<sup>41</sup>.

#### 4. Zaključak

Članci analizirani u ovom radu pokrivaju široki vremenski raspon obilježen značajnim promjenama na kulturnoj i političkoj sceni u Dalmaciji, od dominantnog položaja talijanske kulture i jezika u zadnjem desetljeću 19. stoljeća, preko jačanja hrvatske nacionalne svijesti početkom prošlog stoljeća pa do izbivanja Prvog svjetskog rata i uloge koju su službena Italija i dalmatinski Talijani odigrali u njemu. Usprkos tim turbulentnim vremenima, obilježenim brojnim ideološkim razilaženjima, Tommaseov književni i moralni autoritet opstaje a do konačnog i oštrog prekida s njegovim idejama doći će tek nakon Drugog svjetskog rata, kada će se uklanjanjem njegova spomenika iz šibenskog gradskog parka pokušati s dalmatinske kulturne i povijesne pozornice ukloniti i on sam.

---

nije dobro provedena, može naškoditi interesima zemlje. Multikulturalnost i različitost talijanskog naroda Napoleon objašnjava brojnim narodima koji su se izmjenjivali na apeninskom tlu, a kad je riječ o borbi između guelfa i gibelina Tommaseovu misao bismo mogli svesti na sljedeće: on je umjeren u smislu da se odupire onima koji žele sve promijeniti, ali se odupire i onima koji ne žele ništa promijeniti. U novije vrijeme dolaze Francuzi i Napoleon Talijan (!) čija se revolucionarna ideja o stvaranju novog svijeta samo isprva čini prihvatljivom: „Colombo crea un mondo, ma non per l'Italia”. Usp. *Ibid.*

<sup>40</sup> „Non vogliono i Dalmati stessi con stolta empietà di sprezzare gli studi chi i loro padri e fratelli hanno alle lettere d'Italia dedicati; studi non tutti di meschina imitazione e schiava”; „Quel tanto di chè, nelle arti del bello, Dalmazia s'onora, l'ha per l'aure che spirano non dal monte, ma dalla marina”. („Monte” ovdje vjerojatno znači sjeverna Hrvatska, a „marina” Venecija); „Quel tanto che abbiamo in Dalmazia di civiltà, che ci fa partecipare al consorzio delle genti europee, lo dobbiamo alle due civiltà e alle due lingue d'Italia, anche in ciò che spetta alle lettere slave”; „Potrebbe l'opera della Dalmazia farsi provvida come conciliatrice fra la nazione italiana e la slava, partecipando de'pregi di entrambe e comunicandoli”. *Ibid.*

<sup>41</sup> *Ibid.*

**Literatura**

- Ciampini, Raffaele, *Studi e ricerche su Niccolò Tommaseo*, Edizioni di „Storia e letteratura”, Roma, 1944.
- Debenedetti, Giacomo, *Niccolò Tommaseo quaderni inediti*, Aldo Garzanti, Milano, 1973.
- Ester Mazzoleni ed i Mazzoleni di Sebenico*, a cura di O. Talpo, u „La Rivista dalmatica”, LVI, 2, 1985.
- Katušić, Ivan, *Vječno progonstvo Nikole Tommasea*, Liber, Zagreb, 1975.
- Nižić, Živko; Balić-Nižić, Nedjeljka, *Nikola Tommaseo i dalmatinski tisak*, Sveučilište u Zadru, Zadar, 2009.
- Pecoraro, Marco, *Il Tommaseo e la sua amicizia col Manzoni u Manzoni, Venezia e il Veneto*, a cura di Vittore Branca, Ettore Caccia, Cesare Galimberti, Leo S. Olschki Editore, Firenze, 1974.
- Roić, Sanja, *Tommaseo e i suoi amici sebezani u Niccolò Tommaseo: popolo e nazioni italiani, corsi, greci, illirici*, Atti del Convegno internazionale di Studi nel bicentenario della nascita di Niccolò Tommaseo (Venezia, 23-25 gennaio 2003), a cura di F. Bruni, Editrice Antenore, Roma-Padova 2004.
- Tomazeo, Nikola, *Iskrice*, (predgovor napisao Danilo Petranović), Srpska književna zadruga, Beograd-Zagreb, 1898.
- Tommaseo, Niccolò, *Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich*, Godnolieri, Venezia, 1840.
- Tonini, Camillo, *Il volto di Niccolò Tommaseo: Da immagine di rivoluzione ad icona d'identità nazionale u Niccolò Tommaseo e il suo mondo, Patrie e nazioni*, Edizioni della Laguna, Venezia, 2003.

## SUMMARY

Boško Knežić

### “OH, MIO CARO FRATELLO DI LATTE” – PAOLO MAZZOLENI AND NICCOLÒ TOMMASEO

This paper analyses some of the contributions by Paolo Mazzoleni, one of Tommaseo's most faithful followers in the literary, personal and political sense, published in periodicals in Zadar, in the Italian language, from 1899 to 1914. The analysed articles, found in the periodicals titled “Il Dalmata” and “La rivista dalmatica” and dedicated to the most prolific Dalmatian writer from the 19<sup>th</sup> century, are thematically classified and divided into two basic groups: biographical articles and articles dedicated to Tommaseo's birth and death anniversaries. The common denominator of biographical articles is the illustration of Tommaseo's character with a particular emphasis on his modesty, discretion, and on his contribution to the study of Italian literature and linguistics, on his love for his native Dalmatia and for all of its inhabitants notwithstanding their religion, nationality or language, and on his vision of religion and family and the role they should have within the society. On the other hand, the articles in honour of Tommaseo's birth and death anniversaries represent a valuable source of information regarding the social, cultural and literary situation of that time. The articles also bear witness to the change of attitude towards Tommaseo which was conditioned first of all by the sudden political turmoil on the cultural and political scene in Dalmatia, starting with the dominant position of Italian culture and language in the last decade of the 19<sup>th</sup> century, through the raising of the Croatian national awareness at the beginning of the previous century, until the break out of the First World War and the role Italy and Dalmatian Italians had in it.

The basic goal of the above mentioned contributions is to keep the literary memory of the Dalmatian writer alive, to represent him as a cohesive element and a key figure in the 19<sup>th</sup> century Dalmatia, as well as to point to the negative effects on the region deriving from the abandonment of his postulates.

**Key words:** *Niccolò Tommaseo; Paolo Mazzoleni; Zadar periodicals in the Italian language*